

Весна Малбашки-Пуповац¹
Студент докторских студија
Филозофски факултет Нови Сад

ПЛЕТЕНИЈЕ ЕРОС ЂОРЂА МАРКОВИЋА КОДЕРА

АПСТРАКТ: У овом раду покушаћемо да откријемо на који начин и у којој мери стваралаштво Ђорђа Марковића Кодера кореспондира с еротским елементима у митологији, као и еротском традицијом код нас, која је свој процват доживела крајем XVIII – почетком XIX века. Један од најинтригантнијих личности српске књижевне сцене XIX века, Кодер, творац „полусумануте” књиге *Роморанка*, а постхумно приређених *Спевова* и *Митолошког речника*, сексуални дискурс имплицитно је уметнуо у своје књижевно ткиво. Предмет нашег изучавања, стога, било је разоткривање и осветљавање компонената Ероса (и Танатоса), који, без обзира на то што немају директно еротско одређење, ипак егзистирају унутар скривеног простора кодеровског песничко-митолошког система.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Плетеније ерос, двосмисленост, универзалност, мајка, млеко, дојење, Лилит, Ерос и Танатос.

Почетак еротске књижевне традиције код нас, супротно опште-прихваћеном мишљењу да је покренута одређеним сегментима *Ријечника* (1818) Вука Стефановића Караџића, везује се за прве деценије XVIII века (свој климакс доживела је крајем XVIII – почетком XIX века). Управо о томе писао је Сава Дамјанов на страницама текста *Рани еротски радови српске књижевности*², у којем ће нагласити да је највећи део предвуковског еротског опуса произишао из рукописаних песмарица такозване „грађанске поезије”. Еротика више није табу, међутим, често бива заогрнута хумором којим се „најбезболније” преошћавао јаз између официјелног, моралног и блудног, похотног. Сексуални дискурс, с друге стране, није нужно морао бити експлицитно – опсцен. Дамјанов ће забележити да су кључни еротски моменти и појмови често означавани алузијом, еуфемизмом или метафором, односно, директност и непосредност еротског дискурса преобразили би се у стилизован, али ипак препознатљив израз, праћен покушајем одбацивања искључиво еротског значења и додељивањем ширег, универзалнијег, надеротског смисла.³

У предговору своје књиге „Будалина играчка”⁴, Недељко Богдановић истакао је два тренутка битна за искључивање еротског и опсцен-

¹ vesna.etaba@gmail.com

² Сава Дамјанов, *Рани еротски радови српске књижевности*, предговор књизи „Граждански еротикон”, Stylos, Нови Сад, 2005, стр. 5-15.

³ *Ibid.* стр. 7.

⁴ Недељко Богдановић, *Будалина играчка*, Просвета, Ниш, 1998, стр. 6-7. У тексту ће бити коришћено поменуто издање.

ног из јавне сфере. Први је примање хришћанства и претварање стида у норму као моралну категорију с грешком, док је други условљен настајањем књижевног језика који је требало да представља узор – како у књижевној, тако и у изванкњижевној језичкој комуникацији. Разумљиво је, стога, што је еротска лексика, као резултат силовитог доживљаја организма једног бића, (п)остала [...]експресивна, звучно и творбено богата, и са много синонима [...]⁵.

У време кад Ђорђе Марковић Кодер штампа своје прво дело *Роморанка* (1862), интересовање за такву врсту еротизма, заступљену у потоњем раздобљу⁶, увелико је ослабило. Елементи еротике у Кодеровој поезији, највише прози, о којима ће у овом раду бити речи, истина, не могу се сврстати међу оне којима је одређено тзв. „грађанско песништво”, међутим, свакако да на неки начин кореспондирају с тековинама еротске традиције с краја XVIII и почетка XIX века. Оно што им је заједничко јесте [...]двосмисленост и провокативност, ласцивне асоцијације и одсуство директног еротског одређења, подсећајући својом шемом на игру „топло-хладно”: текстура се час приближава правом предмету, час удаљује од њега, да би том својеврсном тактиком исцрпљивања само повећала читаочеву знатижељу и максимално активирала његову пажњу [...]⁷.

Баш као Лаза Костић, ни Ђорђе Марковић Кодер није могао бити класични представник књижевног правца романтизма; исправније би било рећи да су обојица били „заглављени” (Кодер више него Костић) у епоси којој нису припадали и која их, благо речено, није најбоље ни разумела. У том смислу, симболизам, модерна, авангарда и постмодерна били би шире и свеобухватније књижевно-временске одреднице у чији би се оквир могле сместити уметничке делатности ова два песника.

Вратимо се, међутим, на почетак – термин *Плетеније ерос*, истакнут у наслову рада, изведен је из појма *Плетеније словес*. Реч је о једном посебном стилском поступку који се огледа у експресивном односу према речи (према њеној звучној, односно, гласовној страни, етимологији и грађењима нових речи и реченица...⁸) и којим се Кодер послужио да би на прави начин изразио мисаону и језичку суштину своје комплексне поетике. Овај термин, позајмљен и преиначен, без значајније промене сопственог значења, сада је искоришћен у циљу

⁵ *Ibid.* стр. 8.

⁶ Дамјанов ће еротизам тог раздобља означити као „превасходно рокајни еротизам” (*Ibid.* стр. 13).

⁷ Сава Дамјанов, *Рани еротски радови српске књижевности*, предговор књизи „Граждански еротикон”, Stylos, Нови Сад, 2005, стр. 8.

⁸ О томе је С.Д. писао у књизи *Ново читање традиције*, Дневник, Нови Сад, 2002, стр. 90-91.

откривања Кодеровог херметичног и затамњеног еротског дискурса, његове сложене структуре и облика у којима се остварује.

Мајка и млеко, као универзални симболи живота, кодеровски посматрано, не морају имати искључиво ту функцију. Култови рађања и култови дојиља (приказиване у чину дојења) тесно су повезани с божанством сексуалног сједињења. Управо на тај начин Кодер ће их видети и представити у својим поетским и прозним остварењима. Кроз акт дојења песник неће нагласити само однос мајка-дете, напротив, направиће корак даље: специфичну релацију преусмериће и трансформисаће у сопствене прикривене големе фантазме – велико љубавничко прожимање и стапање. Поред тога, млеко ће се појавити и као спона између Ероса и Танатоса:

У заносу, ван Тезе, где је Мајка Војку лидала, и тамо и амо, ступи је у самосбор, који се Жилене тиче, пак му је ту, кад је трећу Капљу хтео да прегуцне, пресела, јербо га је таман (праецисе унцон) тада Горосмрада (орлушина) узаокустила и прокамцила.⁹

Још једна одредница која иде у прилог исказаној тврдњи свакако је и Двоборке: *[...]кад Мати и чедо своје гледи, како умире и своју Капљу самртну пије.¹⁰*

Мајка, поред функције родитељке, оствариће се и у улози љубавнице (сличне компоненте срећемо у књижевним остварењима Лазе Костића – песмама „Међу звездама/Вилованка” и „Santa Maria della Salute”, као и дневничким белешкама), те ће песник такву инцестуозну жељу инкорпорирати у текст постављен на граници симболичног, модерног, авангардног и постмодерног. Биљка *Стидак*, сходно томе, преобразиће се у *Стидак* – брадавицу и њен венчић, којима песник постаје „опседнут”, односно: *мазе – сисе*.

Лију доле млеко на црну Земљу (њу замлажају)[...]¹¹ [...]Залог, први млаз из Стидка¹² [...]нек сабере на Капљици Стидка Вилине Додолке, или Наумице, нек умије лице и заложу медна уста. Јербо ће без Стидка Земља бити пуста.¹³ Мајка ће да [...]стидком мршавим као пољски Кез мишикар, чемерно плоди утробу.¹⁴

С тим у блиској вези је и појам *Теочке* тј. *Теочинке* [...]овело од *Стидка* (брадавице, или цигло сладости, Алка вели: Унка анђелка) до

⁹ Ђорђе Марковић Кодер, *Митолошки речник*, приредио: Божо Вукадиновић, Библиотека ”Збир”, Крагујевац, 2005, стр. 111. У тексту ће бити коришћено поменуто издање.

¹⁰ *Митолошки речник*, стр. 167.

¹¹ *Ibid.* стр. 151.

¹² Ђорђе Марковић Кодер, *Спевови* (приредио: Божо Викадиновић), посебно издање часописа „Књижевна историја”, Београд, стр. 199. У наставку текста биће коришћено исто издање.

¹³ *Ibid.* стр. 147.

¹⁴ Ђорђе Марковић Кодер, *Митолошки речник*, стр. 144.

ивице што раставља ту успоритост од прса те до Стидка.¹⁵ Кодер, дакле, женске брадавице назива мазе, слада Лузи¹⁶, цигло сладости и Унка анђелка; закључиће [...] да је у сиси срећа¹⁷ и да Стидак је мекши од сувога злата, ал је вили пријатнији, него злато¹⁸; описаће појаву Првомлаз речима: [...] кад набрекну дојке и прва капља млека бризне [...] ¹⁹.

Неки од појмова који се у Марковићевој поетици најчешће доводе у везу су: Мајка – Стидак/сиса/брадавице/венчић – млеко – млаз/размлаз(ити)/размазивати/прскати – уста – сускати/гукати/гутати – прсти/прстићи...

Млеко јесте свети напитака, есенција и извориште живота, но није једина течност која се појављује у Кодеровој чудесној митологији. Одредница *Ливот*, рецимо, описује надстварну материју, чудесну метаматерију [...] *течно непоњатно које проскважава, пророси или пророшава, прознаја, просвиће, прозни или крози, освуди, освуд пресуствује, уистомета се (против Физике) уистомета се, прозива се по Хемији (мешолски) compenetratio*²⁰.

Овим појмом могуће је указати на постојање бесконачне супстанце *àperion-a*²¹, али се њиме могу означити и сви телесни сокови (посебно они који изазивају узбуђење), а сходно томе мириси и укуси (визуелни аспект одвојен је). Сличан случај је и с описом сока једне од магичних биљака: *Њиови су соци (сокови) вилини сведоци, тј. да је у њима вила*.²² Сокови (телесни?), вешто скривени у одредницама, наизглед наивног звучања, могли би, заправо, бити носиоци потпуно друкчијег слоја значења. А та сладост, односно *Одолизрно*, како ће га песник назвати, важна је компонента кодеровске космогоније. Јер, од њега све почиње...

Птица *Динарка*, на пример, не мора имати искључиво примарну функцију у тексту – може да представља и механизам оплођивања: [...] *која Семе у Јајцету ствара*.²³ Зачетак и настанак зависе од силе (еротског набоја...?) [...] *сила унутрашња у семену која зачне оно мезгро, набујати, да може возкреснути у зрак, и опет семе дати*.²⁴

Када је реч о експлицитним описима делова женског тела или љубавног чина, нема их – све остаје у домену нагађања и индивидуал-

¹⁵ *Ibid.* стр. 39.

¹⁶ Ђорђе Марковић Кодер, *Роморанка*, Нови Сад, 1862, стр. 59. У тексту ће бити коришћено исто издање.

¹⁷ Ђорђе Марковић Кодер, *Митолошки речник*, стр. 50.

¹⁸ *Ibid.* стр. 43.

¹⁹ *Ibid.* стр. 289.

²⁰ *Ibid.* стр. 39.

²¹ Појам је потекао од грчког филозофа Анаксимандра.

²² Одредница *Устукбол*, *Митолошки речник*, стр. 214.

²³ Ђорђе Марковић Кодер, *Спевови*, стр. 204.

²⁴ Одредница *Унуркиња*, *Митолошки речник*, стр. 54.

не импресије Кодеровог поетско-прозног текста. *Соплајкице*, рецимо, могу означавати оно што се читаоцу наизглед нуди као објашњење: звезде. С друге стране, претварају се у дражестан покрет: њихање, лелујање, клањање у [...] *мекој плојани*.²⁵ Поред тога, синтагма *мека плојана* значењски може да кореспондира с појмом утроба/утробиште, те ће Кодер у оквиру одреднице *Литву*²⁶ забележити: *Литва из утробе изкапава мирисава*; док ће термин *Обломкиња* описати речима: [...] *вила која Задасијем светога изутробишта, сву Алвассану, у зној, свачега што се не миче. као Камена, и на Сузу, свачега, само што биста, и миче се, Замлаза.* [...] ²⁷ На једном месту Марковић ће забележити: [...] *негуј њене утробе појаве, у Небу су Њене славе*.²⁸

Читајући ове редове, убрзо нам постаје јасно да нам песник „намигује и двојезични знак даје”, а тајанствене сигнале његове тумачити морамо стрпљиво, упорно и увек с друкчијим приступом.

Ако обратимо пажњу на већину женских фигура у Марковићевој поезији и прози (виле, вампирице, вештице – мајка је изузетак), запазићемо да је реч о оностраним, опасним и заносним²⁹ бићима, чије је тело сложени инструмент за изазивање блуда и деструкције. Вила *Ума* окићена је *Плутосадом* (накић) и огрлицом од *Цвета Милтендина*; вила *Лозанна* истиче се лепотом својих трепавица, изазивајући завист; вештица брилијантских очију, *Холостина*, оденута је у одело *Златне Змије* и као саучесница митског ђавола *Хромог Дабе* пандам је *Лилит*; блудница *Пожарка* или *Вампируша* појављује се у предањима старих баба-траварица...

Све оне, заправо, могу се довести у везу са женским демоном из месопотамске митологије, *Лилит* (*Аккадиан Лилиту*). Првобитно вавилонски и сумерски сукоб (у *Епу о Гилгамешу* скривена је иза имена *Ки-сикил-лил-ла-ке*), односно демон који узима облик жене и с мушкарцима полно општи док спавају, касније је стопљен с *Ламасх-ту*, демоном који убија мушку децу. Све оне, замишљене као супстрати једног садржајнијег система – кодеровског – егзистирају и функционишу у складу с необичним, уређеним законитостима бујности и блудности.

На том месту, на којем стегнутост и (само)контрола престају да постоје, на којем почивају фрагменти, али не и фрактуре – на том месту, дакле, сместио је Марковић свој експлозивни песнички свет, клицу сопственог књижевног удеса. Еротски дискурс овде, несум-

²⁵ Митолошки речник, стр. 77.

²⁶ *Ibid.* стр. 175.

²⁷ *Ibid.* стр. 158-159.

²⁸ *Ibid.* стр. 120.

²⁹ Вилу *Уму* (стр. 178), вилу *Лозанну* (стр. 191), вештицу/вилу *Холостину* (стр. 402) и *Пожарку/Вампирушу* (стр. 410) Кодер ће описати у *Спевовима* као заносна створења.

њиво, присутан је, међутим, степен његове заступљености и уопште начин на који се остварује зависи, у великој мери, од рецепције књижевне публике. Свакој реченици и појму песник је доделио дво-струко значење, а њихово поимање условљено је, пре свега, природом читаоачеве личности.

Када је, најзад, реч о суштини Кодерове поетике, тумачења су безбројна и „удобно смештена” унутар оквира индивидуалне импресије. Изреку *Лепота је у оку посматрача*, ми бисмо, имајући у виду природу његовог књижевног стваралаштва, преиначили у *кодеровска истина увек је у оку посматрача (читаоца)*, због чега је овог песника, заправо, лако и лепо изучавати. Кодерова истина ствар је тренутка, доживљаја, чак расположења; подложна је метаморфози и није одговор само на једно питање. И још нешто. Сви су у праву. И нико није.

ЛИТЕРАТУРА:

- БОГДАНОВИЋ, Недељко, *Будалина играчка*, Просвета, Ниш, 1998.
ДАМЈАНОВ, Сава, *Граждански еротикон*, Стулос, Нови Сад, 2005.
ДАМЈАНОВ, Сава, *Ново читање традиције*, Дневник, Нови Сад, 2002.
МАРКОВИЋ, Ђорђе, Кодер, *Спевови*, приредио: Божо Вукадиновић, посебно издање часописа „Књижевна историја”, Београд.
МАРКОВИЋ, Ђорђе, Кодер, *Митолошки речник*, приредио: Божо Вукадиновић, Библиотека ”Збир”, Крагујевац, 2005.
МАРКОВИЋ, Ђорђе, Кодер, *Роморанка*, Нови Сад, 1862.

Vesna Malbaski Pupovac

PLETENIJE EROS BY ĐORĐE MARKOVIĆ KODER

Summary

In this paper we shall try to show in what way and to what extent the work of Djordje Markovic Koder corresponds to both erotic elements in mythology and erotic tradition among Serbs. The erotic tradition blossomed in the areas inhabited by Serbs at the end of 18th and the beginning of 19th centuries. One of the most intriguing figures of the Serbian literary scene of 19th century is Koder. He is the author of the 'half-crazy' book *Romoranka* and upon his death published books *Spevovi* and *Mitološki rečnik*. He inserted sexual topics implicitly into his literary works, so the aim of our study of his writings was to unveil and shed light on the components of Eros (as well as Thanatos). They, regardless of not having explicit erotic meaning, still exist inside the hidden corners of Koderian poetical-mythological system.